

IONEL POPA

LIVIU REBREANU

Texte comentate

LIMES
2020

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
POPA, IONEL

Texte comentate / Ionel Popa. – Florești: Limes, 2020.

ISBN 978-606-799-457-5

821.135.1

© Copyright Ionel Popa

© Copyright Editura Limes

Str. Castanilor, 3

407280 Florești, jud. Cluj

Tel.: 0264-544109; 0723-194022

e-mail: edituralimes2008@yahoo.com

www.edituralimes.ro

CUPRINS

Argument	7
ION	9
PĂDUREA SPÂNZURAȚILOR	56
CIULEANDRA	102
RĂSCOALA	109
RĂSCOALA – alte note de lectură	149
Cuvânt de încheiere	161
Bibliografie consultată	162

Argument

O dinioară, o editură respectabilă, sub sigla „Texte comentate” a publicat integral (în cazul poeziei) sau fragmente (în cazul prozei) texte din operele fundamentale ale literaturii noastre, însoțite de comentarii. În raftul acestei colecții Liviu Rebreanu e prezent doar cu *Pădurea spânzuraților*, dar din păcate comentariul e departe de valoarea operei, de ceea ce textul oferea unei astfel de operațiuni. E greu de explicat și mai greu de acceptat această situație.

Comentarea, mai mult sau mai puțin analitică, a unor pasaje din opera autorului lui Ion n-a lipsit, numai că făcea parte din studii monografice ori punctuale, făcute din altă perspectivă, decât cea strict literar-estetică a textului.

Lăsând la o parte modestia, trebui să spun că în volumele *Scrisori despre Liviu Rebreanu* (1, 2, 3, 4) am inclus câteva „texte comentate”.

Deviza acestui volum este **întoarcerea la text**. Fiecare operă „mare” sau „mică” renaște cu fiecare lectură, lectura fiind „un eveniment al cunoașterii” (Ion Vlad).

Scopul analizei unui fragment de operă este să pună în lumină legătura funcțională dintre componentele lui și a lui cu întregul operei.

Orice comentariu de text trebuie să pornească de la suportul lui material: structura lexicală și morfo-sintactică, de la cea narativă și stilistic-retorică. Numai așa textul (opera) poate fi decodat(ă).

Pentru comentariile noastre am selectat din capodoperele rebreniene fragmente pe care le-am considerat semnificative (sperăm că alegerea a fost bună) pentru universul ficțional al romanelor și pentru arta de romancier a autorului lor.

„A-l iubi pe Rebreanu înseamnă azi ca și ieri, a-l citi și reciti”
(Adrian Dinu Rachieru).

ION

„Din șoseaua ce vine de la Cârlibaba, întovărășind Someșul când în dreapta, când în stânga, până la Cluj, și chiar mai departe, se desprinde un drum alb mai sus de Armandia, trece râul peste podul bătrân de lemn, acoperit cu șindrilă mucegăită, spintecă satul Jidovița și aleargă spre Bistrița, unde se pierde în cealaltă șosea națională care coboară din Bucovina prin trecătoarea Bârgăul.

Lăsând Jidovița, drumul urcă mai întâi anevoie până ce-și face loc printre dealurile strâmtorate, pe urmă însă înaintează vesel, neted, mai ascuzându-se printre fagii tineri ai Pădurii-Domnești, mai poposind puțin la Cișmeaua-Mortului, unde picură veșnic apă de izvor răcoritoare, apoi cotește brusc pe sub Râpele-Dracului, ca să dea buzna în Pripasul pitit într-o scrântitură de coline.

La marginea satului te întâmpină din stânga o cruce strâmbă pe care e răstignit un Hristos cu fața spălăcită de ploii și cu o coronită de flori veștede agățată de picioare. Sufică o adiere ușoară, și Hristos își tremură jalnic trupul de tinichea ruginită pe lemnul mâncat de cari și înnegrit de vremuri.

Satul parcă e mort. Zăpușeala țese o tăcere năbușitoare. Doar în răstimpuri fâșâie alene frunzele adormite prin copaci. Un fuior de fum albăstrui se opintește să se înalțe dintre crengile pomilor, se bălăbănește ca o matahală amestecată și se prăvale peste grădinile prăfuite, învăluindu-le într-o ceață cenușie.

În mijlocul drumului picotește câinele învățătorului Zaharia Herdelea, cu ochii întredeschși, suflând greu. O pisică albă ca laptele vine în vârful picioarelor, ferindu-se să-și murdărească lăbuțele prin praful uliței, zărește câinele, stă puțin pe gânduri, apoi iuțește pașii și se furișează în livada îngrădită cu nuiele, peste drum.

Casa învățătorului este cea dintâi, tăiată adânc în coasta unei coline, încinsă cu un pridvor, cu ușa spre uliță și cu două ferestre care se uită tocmai în inima satului, cercetătoare și dojenitoare. [...]

Drumul trece este Pârâul-Doamnei, lăsând în stânga casa lui Alexandru Pop-Glanetașul. Ușa e închisă cu zăvorul, coperișul de paie parcă e un cap de balaur; pereții văruți de curând de-abia se văd prin spărturile gardului.

Pe urmă vine casa lui Macedon Cercetașu, pe urmă casa primarului Florea Tancu, pe urmă altele... [...].

Căldura picură mereu din cer, îți usucă podul gurii, te sugrumă. [...]

Duminică. Satul e la horă. Și hora e pe ulița din dos, la Todosia, văduva lui Maxim Oprea. [...]

Hora e în toi... Locul geme de oameni... Nucii bătrâni de lângă șură țin umbră. Doar câteva pete albe de raze răzbesc printre frunzele, gădillând fețele aprinse de veselie, zăduful ațâță sângele lumii. Peste Măgura-Cocorilor atârnă soarele îngălbenit de necaz că mai are o postată bună la asfințit.

Cei trei lăutari cântă lângă șopron să-și rupă arcușurile. Briceag, cu piciorul pe o buturugă, cu cotul stâng pe genunche, cu obrazul culcat pe vioară, cu ochii închiși, își sfârâie degetele pe strune și cântecul saltă aprig, înfocat. Holbea e chior și are un picior mai scurt, iar vioara numai trei coarde, dar secondează cu aceeași patimă cu care Găvan, un țigan urât și negru ca un harap, apasă cu arcul pe strunele gordunii. Din când în când Briceag se oprește să-și acordeze vioara. Holbea și Găvan atunci își îndoiesc meșteșugul ca să păstreze măsura. Apoi Briceag reîncepe mai aprins, stâmbându-se uneori la Holbea, alteori la Găvan, cu deosebire când schimbă melodia.

De tropotele jucătorilor se hurducă pământul. Zecile de perechi bat Someșana cu atâta pasiune, că potcoavele flăcăilor scapără scânteii, poalele fetelor se bobocesc, iar colbul de jos se învâltorește, se așează în straturi groase pe fețele brăzdate de sudoare, luminate de oboseală și mulțumire. Cu cât Briceag întetește cântecul, cu atât flăcâii se îndârjesc, își înfloresc jocul, trec fetele pe sub mână, le dau drumul să se învârtească singure, țopăie pe loc, ridicând tălpile, își ciocnesc zgomotos călcăiele, își plesnesc cu palmele nădușite... Glasurile se îneacă în noul de praf ce-l îmbrățișează pe toți... Numai arar vreunul mai țațoș începe o chiuitură în tactul zvăpăiat al jocului cu ochii pe dos, cu gâtul răgușit. Dar după două-trei versuri, o sfârșește într-un iuit aspru, istovit. Apoi jocul urmează tăcut, din ce în ce parcă mai sălbatec. Flăcâii își încolăcesc brațele mereu mai strâns pe după mijlocul fetelor... Sâniile acestora tremură sub iile albe și ating din când în când pieptul flăcăilor, tulburându-le ochii și inima. Nu schimbă nici o vorbă. Nici nu se privesc. Dar buzele falfăie zâmbete plăcute și fugare.

Învârțita ține de vreun ceas, fără întrerupere, și tinerii nu se mai satură. De două ori Briceag, cu cârcei în degete, a încercat să se oprească și, de amândouă orile, flăcâii s-au năpustit la el urlând desperați, cu priviri amenințătoare sau rugătoare. [...] Câțiva băiețandri, îngăduiți de curând la horă, ameițiți de atâta învârteală, se clătină de ici-colo, abia ținându-se în picioare, spre marea rușine a fetelor cu care joacă. Vreo trei perechi s-au retras în șură. [...]

La câțiva pași de pâlcul jucătorilor stau fetele care au rămas nepoftite, privind cu jind, șoptindu-și uneori cine știe ce și izbucnind în râsete sâsâite. La urechi și coșite au și ele buchețele de vâzdoage peștițe și în mână câte un mănunchi de mărișor, pe care să-l dăruiască flăcăului cutare să-l pună în pălărie. Printre fete se mai rătăcește și câte o nevestă tânără, cu năframa de mătase în cap, gata să intre în horă dacă s-ar întâmpla să-i vie chef bărbatului ei să joace. Mai la o parte mamele și babele, grămadă, forfotesc despre necazuri și-și admiră odraslele. Copii neastâmpărați aleargă printre femei și chiar prin horă, fură florile fetelor și fac haz când victimele îi ocărăsc sau se înfurie. Câțiva mai îndrăzneți se lasă pe vine aproape de jucători uitându-se cu mare băgare de seamă la poalele fetelor, iar când poalele zboară mai tare, dezvelind picioarele goale mai sus de genunchi, se întreabă:

– Ai văzut?

– Văzut! Dar tu?

– Și eu.

Și apoi continuă să pândească poalele până când vreo babă indignată îi ia la goană. [...]

Bărbații se țin mai departe, pe lângă casă, pe la poartă, grupuri-grupuri, vorbind de treburile obștești, aruncând rareori cât-o privire spre tineretul dimprejurul lăutarilor.

Primarul, cu mustățile albe răsucite tinerește, cu niște ochi albaștri și blajini, caută să-și păstreze demnitatea apăsând vorbele și însoțindu-le cu gesturi energice, în mijlocul câtorva bătrâni frunțași. Ștefan Hotong, un chiabur cu burta umflată, ce și-o mângâie într-una parcă ar avea junghiuri, găsește fel de fel de clenciuri primarului, numai ca să arate celorlalți că lui de nimeni nu-i pasă. Între dânșii Trifon Tătaru, mititel, cu părul gălbui și glas subțire, se uită când la unul când la altul, înfricoșat parcă să nu se încaiere, fiindcă amândoi îi sunt rude – cam de departe, nici vorbă. Pe de lături, ca un câine la ușa bucătăriei, trage cu urechea și Alexandru Glanetașu, dornic să se amestece în vorbă, sfiindu-se totuși să se vâre între bogătași.

Pe prispă stăpânește Simion Butunoiu, care acum vreo douăzeci de ani a fost învățător în sat, iar azi mănâncă o pensie de cincisprezece lei pe lună și muncește la pământ mai abitir ca un flăcău. Împrejurul lui s-au adunat Macedon Cercetașu cu straja Cosma Ciocănaș, cu Simion Lungu, cu Toader Burlacu, cu Ștefan Iliina și cu alții, ascultând cu evlavie palavrele dascălului, auzite și răsauzite. [...]

Macedon așteaptă cuuviincios până ce isprăvește dascălul cu tusea, apoi ia din fereastră o sticlă cu rachiu, închină foarte ceremonios, trage o dușcă zdravănă și trece băutura bătrânului care mormăie scurt, «să ne ție Dumnezeu pe toți» și pune

gârliciu! la gură. Sticla pe urmă umblă din mână în mână. Macedon e cam cherchelit și comandă militărește tuturor să bea:

– Forvet, Simioane! Vaităr Cosma!... Vaităr, Vaităr!... [...]

Tocmai atunci se târăște pe poartă, printre picioarele oamenilor, Savista, oolaga satului. E vară cu fata cea mai frumoasă din Pripas, cu Florica, și ceva neam cu nevasta lui Trifon Tătaru. Are picioarele încărcite din naștere, iar brațele lungi și osoase ca niște cângi anume pentru a-și târî schilozenia și o gură enormă cu buzele alburii de sub care se întind gingiile înbălate, cu colții de dinți gălbui, rari și lungi. [...] Sosește cu gălăgie mare. Gâgâie ceva cu glasul ei aspru, speriat. N-o bagă în seamă nimeni. Doar Trifon face un semn nevestei, care se apropie, repede, supărată:

– [...]Ce vrei? Ai? Spune ce vrei Savistă?

Începu să bâlbăie foarte grăbită și cu importanță, însoțindu-și sforțările cu niște gesturi desperate.

– Ce face? zise Maria lui Trifon, care se silește să ghicească ce spune. S-a bătut Vasile Baci... cu Avrum? [...]

[...] jocul încetează. [...] Ion ascultă câteva clipe mirat cum înjură Briceag. Apoi deodată se aprinde ca focul și izbucnește:

– Ho, cioară, fiț-ar numele de răs, ho!... și închide pliscu că te pocnesc de-ți sar măselele tocmai în curtea bisericii. [...]

Flăcăii îmbrățișează pe fete, mulțumindu-le pentru joc. Fetele se zbat în brațele lor și șoptesc cu sfială și cu plăcere:

– Mulțumim...

Ion strânge la piept pe Ana cu mai multă gingășie, dar și mai prelung.

– Dă-mi drumul, Ionică! murmură fata ușor, cu mulțumire în glas.

– Să vii, Anuță... știi tu unde! zise Ion domol.

Ana nu răspunde, privirea ei însă lucește de bucurie.[...]

Ion trecu pârleazul pe lângă grajd, întorcând capul spre Ana care nu-l scăpa de loc din ochi și care, peste câteva clipe îl urmă cu pași grăbiți [...]

Ion se uită lung la buzele ei subțiri care se mișcau ușor dezvelindu-și dinți cu strungulițe, albi ca laptele, și gingiile trandafirii de deasupra. Știa dânsul că Vasile Baci e într-o ureche și că de o apucă hăis, apoi hăis o ține să știe de bine că dă carul prin toate șanțurile. Dar tocmai aceasta îl întărâta pe el.

Nu-i fusese dragă Ana și nici acuma nu-și dădea seama bine dacă-i dragă. Iubise pe Florica și, de câte ori o vedea sau își amintea de ea, simțea că tot o mai iubește. Purta în suflet râsul ei cald, buzele ei pline și umede, obrăjii ei fragezi ca piersica, ochii ei albaștri ca cerul de primăvară. Dar Florica era mai săracă decât dânsul, iar Ana avea locuri, și case, și vite multe...[...]. Apoi deodată tresări, o strânse la piept și, fără să rostească vreo vorbă, o sărută lung pe buze. Fata cuprinse cu

brațele gâtul lui Ion, moleșită și aprinsă, și inima-i bătea atât de năvalnic, încât el o auzea.

– Noroc, noroc, loane, strigă un glas aspru pe cărare.

Flăcăul ridică ochii furios și văzu pe Ilie Onu care, întorcându-se de la cârciumă cu o sticlă de rachiu, râdea gros și batjocoritor. [...] Era frate de cruce cu George al Tomii și unde putea să-i facă rău lui Ion, îi făcea, fiindcă o dată la o nuntă, îl umpluse de sânge ca să-l împlânzească. [...] Ilie aducea rachiu pentru George care se silea din răspuțeri să învețe pe Briceag un cântec nou ce-l auzise de la lăutarii din Bistrița [...]. George se umfla, închidea puțin ochii și fluiera din ce în ce mai aprig, căci împrejurul lor se adunase un pâl de flăcăi care-l priveau cu admirație. [...]

Deodată toată lumea se întoarse spre uliță. Toți bărbații scosera pălăriile, iar cei de pe prisă se sculară în picioare. Venea preotul Belciug împreună cu d-na Maria Herdelea, soția învățătorului, cu domnișoara Laura și cu Titu. [...] Flăcăii, obosiți și cu gândul la joc, rămăseseră tot împrejurul lăutarilor. Numai George, totdeauna silitor să-și arate istețimea, se vârî printre bătrâni, îmbulzindu-se să ajungă cât mai aproape de popa și familia învățătorului. [...]

În clipele acelea sosi, de pe uliță, Vasile Baci lălăind un cântec de beție, cu pălăria pe-o ureche, cu ochii înroșiți și tulburați de băutura. Se clătina ușor în mers și dădea într-una din mâini parcă s-ar sfâdi cu un dușman închipuit. [...] se duse glonț la părinte. [...]:

– S-amărât rău, domnule părinte, crede-mă [...]. Că o fată am și eu și nu-mi place de loc fata [...] că nu vrea să mă asculte. [...]

Atunci însă Vasile Baci zări pe George, care stătea posomorât, ca un copac cu măduva uscată și îndată îl apucă de mână și-l târî în fața preotului.

– Uite-l, domnule părinte! îl vezi? Țsta-i ginerele meu care mi-i drag! Cu dânsul ai să-mi cununi d-ta fata, măcar de-aș ști că are să crape inima într-însa!..."

[Urmează confruntarea verbală, violentă, dintre Ion și Vasile Baci. Hora se sparge.]

(Cap. 1 – Începutul, subcap. 1-6)

Recunoscut ca prozator, prin excelență, epic, totuși Liviu Rebreanu începe *Ion* cu un amplu capitol (30 de pagini) predominant descriptiv, atât de sugestiv intitulat *Începutul*. Capitolul e construit printr-o succesiune de secvențe, fiecare

centrată pe o imagine-obiect: *drumul, hora* (tablou cu mai multe puncte de fugă), *cearta Vasile Baciu-Ion*. Ecartul dintre „Începutul” amplu și trama romanului generează o tensiune tocmai favorabilă lecturii, unei lecturi mai atente, care te face să pășești în lumea romanului și să trăiești alături de personajele lui.

Descrierea-personificare a **drumului** este un artificiu artistic prin care cititorul e introdus în cronotopul ficțional al romanului, Pripasul – nici nu se putea alt nume mai sugestiv. Că cronotopul se află *dincolo* de lumea reală ne spun determinanții toponimici. Importantă și semnificativă este succesiune lor graduală. Mai întâi apar toponimele pe harta unui spațiu real: Someș, Cluj, Bistrița, Bucovina. Urmează cele imaginare, dar încă ombilicate realului: Cârlibaba, Armadia, Jidovița. În finalul descripției-personificare se succed toponimele create de scriitor în spiritul imaginarului mitic-folcloric: Pădurea-Domnească, Cișmeaua-Mortului, Râpele-Dracului.

Ideea de ficțiune e întărită de reperele spațiale care sugerează *izolarea* de real a satului: „Pripasul pitit într-o scrântitură de coline”. O mențiune în plus merită oximoronul *Cișmeaua-Mortului* unde „*picură veșnic apă de izvor răcoritoare*”, care exprimă una din ideile fundamentale ale *Weltanschauung*-ului scriitorului: relația gemelară și misterioasă dintre Viață și Moarte.

Un obiect-simbol din roman este troița pe care drumul o întâlnește la intrarea în sat. Mai întâi trebuie spus că absența ei din peisajul de ansamblu, ca bornă a satului, ar fi fost o scăpare impardonabilă din partea scriitorului; în cazul lui Rebreanu era imposibilă. Înfățișarea ei sugerează o stare de criză a lumii. În cele

două fraze de portretizare a crucii cu Hristosul de „tinichea ruginită” și cu „fața spălăcită de ploii”, nu mai puțin de zece cuvinte (verbe, substantive, adjective, adverbe) consemnează starea de degradare a troiței. S-a afirmat (Mircea Tomuș) că înfățișarea jalnică a lui Crist arată că lumea de acolo este una lipsită de zeitate sau că are una „împuținată”. Afirmția e acceptabilă doar până la un punct. Lumea din roman nu e lipsită de zeitate. Imaginea troiței cu Cristul spălăcit înseamnă *vechime*, ea sugerează o întoarcere spre vremurile primordiale, spre **glasul originar** al zeilor: Gea (Glia, Pământul), Eros, Thanatos.

Dincolo de crusta realistă a romanului se poate citi și altceva. După cum sugerează primul capitol, *Începutul*, între Troiță și Horă există o dublă relație de opoziție: una de ordin de antropologie culturală, între creștinism și păgânism, cealaltă, de ordin literar-artistic, între static și dinamic. Speculația poate fi dusă mai departe, și să vedem în relația respectivă și una social-morală, de acceptare sau nonacceptare a *statu-quo*-ului în care se află membrii comunității. De asemenea, în această imagine putem citi anticipat/intuitiv stările conflictuale, suferințele prin care vor trece personajele, în primul rând protagonistul, Ion, pricinuite de hybrisul pasiunilor și patimilor.

La „început” drumul e „*alb*” ca o foaie pe care se va scrie o „poveste”. La început drumul e tânăr și sprinten (simetric citește „Sfârșitul”, ultimul capitol al romanului). Intrând în sat, el vede, rând pe rând, casa învățătorului, casa lui Ion și alte case și se oprește în mijlocul satului unde privește Hora. După ce asistă la horă pornește mai departe desfăcându-se în *ulițe* și *cărări*, pe care vor umbla